De Europese sociaal-democratie en Labours Derde Weg

Convergentie, meningsverschillen en gemeenschappelijke vragen[1]

Frank Vandenbroucke [vertaling: Marina Bruelemans]
SP-lijsttrekker voor de Europese verkiezingen

De Derde Weg. Liters inkt zijn al gevloeid over dit concept, dat hier te lande vooral geassocieerd wordt met het 'Blairiaanse model'. Voor de rest blijft het een vaag, ietwat mythisch concept. Nochtans is dat concept het uitklaren waard. Het debat over de Derde Weg is immers een debat over de modernisering van onze Europese welvaartsstaten. De mate waarin Europese sociaal-democraten daarin een klare, overeenstemmende visie kunnen ontwikkelen zal niet alleen over de toekomst van de sociaal-democratie, maar ook over het slagen of falen van de Europese politiek beslissen.

Als je de geschiedenis van de sociaal-democratie overloopt, dan stel je nu "een nooit geziene convergentie, op Europese schaal, van de linkse partijen" vast, zo schrijft Donald Sassoon (1998, blz.92). Ook zonder deze terugblik in de geschiedenis wordt je vandaag getroffen door wederzijdse toenadering, zo lijkt het toch. Bekijk maar eens wat centrumlinkse instituten, partijen en academici gedurende de laatste vijf jaren gepubliceerd hebben over de welvaartsstaat. In chronologische volgorde zou je kunnen beginnen met het rapport van de Britse Commission on Social Justice (1994) en eindigen met de hoofdstukken over de Duitse welvaartsstaat in het rapport van de *Zukunftskommission* van de sociaal-democratische Friedrich-Ebert-Stiftung (1998). Ondanks belangrijke nationale verschillen, zal het je opvallen dat een aantal vaste uitgangspunten, waarover vele sociaal-democraten het eens schijnen te zijn, steeds terugkomen:

1. Sociaal beleid kan niet worden herleid tot werkgelegenheidsbeleid, maar werk is wel het sleutelelement in de modernisering van de welvaartsstaten. Daarbij is ook de doelstelling inzake werkgelegenheid veranderd. De 'volledige tewerkstelling' zoals ze vroeger in de meeste Europese landen werd opgevat, en die aan de basis lag van traditionele opvattingen over de welvaartsstaat, was volledige werkgelegenheid voor *mannen*. De sociale uitdaging van vandaag is volledige werkgelegenheid voor mannen én *vrouwen*. Dat hangt samen met veranderingen in de structuur van het gezin en in onze idee over de rol van de vrouw in de samenleving. Om die reden moeten we niet alleen bepaalde aspecten van de architectuur van de welvaartsstaat herdenken; wij moeten bovendien de verdeling van arbeid over gezinnen en individuen, zoals die spontaan tot stand komt op de arbeidsmarkt, reorganiseren;
2. De welvaartsstaat moet niet alleen de klassieke sociale risico's dekken (werkloosheid, ziekte en arbeidsongevallen, ouderdom, kinderlast). Hij moet ook tegemoetkomen aan nieuwe sociale risico's (onvoldoende scholing, éénouderschap) en aan nieuwe sociale behoeften (de behoefte om werk, gezin en vorming met elkaar te verzoenen, en veranderende omstandigheden - in het werk of het gezin - aan te kunnen);
3. Een 'verstandige' welvaartsstaat moet actief en preventief inspelen op die oude en nieuwe risico's en behoeften. De welvaartsstaat moet zich niet alleen bezighouden met 'sociale uitgaven', maar ook met 'sociale investeringen' (bv. in opleiding en vorming);

4. Maatregelen voor een actief arbeidsmarktbeleid zouden hoger op de agenda moeten staan. Er moeten méér van dergelijke maatregelen komen en ze moeten beter op individuele noden en situaties worden afgestemd. Een actief arbeidsmarktbeleid veronderstelt een goed evenwicht tussen financiële prikkels, kansen en verplichtingen voor de mensen die erbij betrokken zijn;

5. Bijdragen en uitkeringen moeten zo berekend worden dat armen (of hun gezin) niet het slachtoffer worden van een zeer hoge marginale belastingvoet als hun arbeidsduur of hun loon verhoogt, of als ze een job aannemen. Uitkeringssystemen die te selectief zijn, zoals in Groot-Brittannië, krijgen af te rekenen met een 'armoedeval'. 'Werkloosheidsvallen' - waardoor vooral laag geschoolden niet aan het werk gaan - vind je niet alleen in dergelijke zeer selectieve welvaartssystemen, maar ook, zij het in verschillende mate, in de sociale zekerheidsstelsels op het Europese vasteland;

We moeten het eens raken over de grote lijnen van de modernisering van onze Europese welvaartsstaten. In de praktijk hoeft dat niet tot sociale eenheidsworst te leiden.

6. Laag geschoolde arbeid moet financieel ondersteund worden, door belastingskredieten of persoonlijke bijdrageverminderingen voor lage arbeidsinkomens, of door een selectieve lastenverlaging voor de werkgevers, gecombineerd met een behoorlijk minimumloon;

7. Werknemers die deeltijds of in een flexibel statuut werken, moeten volwaardig beschermd worden door de sociale zekerheid;

8. Zo'n 'actieve' welvaartsstaat vereist een economische omgeving waarin naast een competitieve sector die onderworpen is aan internationale concurrentie, ook een private dienstensector tot stand komt, die niet blootstaat aan internationale concurrentie en waarin laag geschoolden nieuwe kansen op werk kunnen vinden. Continentaal Europa hinkt precies bij de uitbouw van die dienstensector achterop. Loonlastenverlaging voor laag geschoolden kan ook daar wellicht zijn nut bewijzen.

Delors (1997) heeft voor de Partij van de Europese Sociaal-Democraten de krachtlijnen van een 'nieuw ontwikkelingsmodel' uitstekend samengevat. De uitgangspunten die ik hierboven heb aangehaald - gezin en arbeidsherverdeling, financiële ondersteuning voor laag geschoolde arbeid, uitbouw van een dienstensector - passen daar perfect in. Hetzelfde kernidee - dat de strijd tegen de werkloosheid en de hervorming van de welvaartsstaat een nieuw Europees sociaal en *economisch* model vereisen - is terug te vinden in veel sociaaldemocratische documenten. Je vindt er bijvoorbeeld ook duidelijk sporen van in het 'nieuw Duits model' dat voorgesteld werd door de Zukunftskommission van de Friedrich-Ebert-Stiftung. De commissie beklemtoont ondermeer het belang van de uitbouw van een arbeidsmarkt voor laaggeschoolden in de dienstensector.

Dat je bij alle Europese sociaal-democraten die 'vaste uitgangspunten' terugvindt, betekent dat een nuttige convergentie van onze opvattingen over de welvaartsstaat mogelijk is, tenminste op het niveau van de algemene probleemstelling en de algemene beleidsrichtlijnen. Ik zeg niet dat een consensus over zulke richtlijnen een nauwe convergentie van nationale sociale modellen in de Europese Unie, of een nauwe convergentie van praktische beleidsmaatregelen zou meebrengen. Uiteenlopende politieke, institutionele en culturele achtergronden maken dat verschillen inzake maatregelen en modellen zullen blijven bestaan; homogeniteit opleggen - een sociale eenheidsworst - zou niet van veel gezond verstand getuigen. Toch is het geen louter theoretische vaststelling dat de algemene inzichten over werkgelegenheidsbeleid en de daarmee samenhangende sociale modernisering bij de Europese sociaal-democraten naar elkaar toegroeien. Zonder die convergentie zou het politieke proces dat in gang werd gezet door de Werkgelegenheidstop van Luxemburg in 1997 veel moeilijker geweest

zijn. Het is ondermeer dankzij die convergentie dat de discussie over de nationale actieplannen en het uitwerken van Europese richtsnoeren voor het werkgelegenheidsbeleidecht inhoud heeft gekregen, in tegenstelling tot wat sceptici hadden gevreesd. Elementen van convergentie onderzoeken is geen theoretische oefening, voor een nog fundamentelere reden: zonder gemeenschappelijke visie op de toekomst van het Europese sociale model, hoe gediversifieerd ook, is de Europese politiek tot stagnatie en, uiteindelijk, tot mislukking gedoemd.

Bij een grondige discussie over de (mogelijke) convergentie van onze opvattingen over de welvaartsstaat komt uiteraard veel meer kijken dan wat ik tot dusver heb vermeld. Een visie op de toekomst van ons sociaal model veronderstelt ook standpunten over de toekomst van de pensioenen, de gezondheidszorg en de veelbesproken tegenstelling tussen universaliteit en selectiviteit in de sociale zekerheid. Voor elk van deze thema's kan je een aantal algemene 'uitgangspunten' formuleren, net zoals ik heb gedaan in verband met werkgelegenheid en werkgelegenheidsgerichte sociale modernisering. Als je die uitgangspunten in voldoende principiële termen weet te omschrijven, dan kunnen ze representatief zijn voor een groot gedeelte van het Europese sociaal-democratische gedachtengoed en de Europese sociaal-democratische praktijk van vandaag. Neem bijvoorbeeld het debat over universaliteit en selectiviteit. Terzake zou ik het volgende uitgangspunt aan mijn lijstje van uitgangspunten toevoegen:

9. Noch selectiviteit, noch universalisme zijn sociaal-democratische dogma's: het zijn geen fundamentele waarden, maar methoden die moeten worden beoordeeld op basis van efficiëntie en politieke draagkracht. De twee criteria zijn onderling verbonden: sociale uitkeringen hebben een breed draagvlak in de publieke opinie als ze ervaren worden als efficiënt. In sommige sectoren kan universalisme leiden tot een zichtbare 'verspilling' van geld, en zo het politieke draagvlak ondergraven. Maar in andere sectoren (zoals de gezondheidszorg) kan universaliteit een voorwaarde zijn om een voldoende draagvlak tot stand te brengen, en ook om in de samenleving 'gemeenschappelijke ervaring' te scheppen. Selectiviteit - in de vorm van een persoonlijke 'overvloed-toets', veeleer dan een 'armoedetoets' - kan een voorwaarde zijn voor efficiëntie. Te veel selectiviteit zal dan weer mensen vastzetten in armoedevallen en zo de efficiëntie verminderen. Met andere woorden, sociaaldemocraten moeten een 'breed gedragen' evenwicht vinden. De fundamentele waarde achter dit streven is het idee van een billijke verdeling van lasten en baten, en de politieke uitdaging is een meerderheid te vinden voor een verdeling die als billijk wordt geaccepteerd.

Opnieuw moet ik beklemtonen dat een convergentie van opvattingen op het principiële niveau niet noodzakelijk zal leiden tot een convergentie op het vlak van de praktische maatregelen. In de jaren '80 was ik, tegen de opinie van sommige vrienden in mijn partij in, voorstander van een wat grotere selectiviteit in bepaalde takken van de Belgische welvaartsstaat, omdat ik die op dat moment niet selectief genoeg vond. In Groot-Brittannië daarentegen is het begrijpelijk dat centrum-linkse hervormers de nadruk leggen op universaliteit; daarmee gaan ze in tegen het heersende Britse systeem van behoeftenonderzoek. Om elkaars concrete standpunten te begrijpen, mogen wij niet veralgemenen vanuit de bekrompenheid van onze eigen situatie, maar moeten wij zoeken naar de meer algemene principes die aan de basis liggen van die standpunten. Dezelfde woorden betekenen overigens soms iets heel verschillends in verschillende landen.

Verdeeldheid en verschillen in klemtoon

Als je dus zoals Sassoon een langetermijnbril opzet, kan je de recente geschiedenis van de sociaal-democratie met recht en rede voorstellen als een periode van convergentie; als je het op de korte termijn bekijkt, vanuit de politieke actualiteit, dan kan je die convergentie ontwaren op bepaalde punten, rond thema's als werkgelegenheid en hervorming van de welvaartsstaat. Het lijstje van 'vaste uitgangspunten', dat ik hier kort heb geschetst,

laat een aantal normatieve vragen echter onbeantwoord, vragen over de waarden die achter deze uitgangspunten schuilen. Bovendien zijn er kwesties waarover Europees centrum-links verdeeld is. Ook worden er dikwijls verschillende klemtonen gelegd. In mijn lijstje worden die verschillen in mening of klemtoon over het hoofd gezien of versluierd. Hieronder behandel ik eerst een meningsverschil dat naar mijn mening belangrijk is voor de onmiddellijke toekomst en één belangrijk verschil in klemtoon. Daarna kom ik terug op de normatieve vragen die in mijn schema open bleven.

Keynesianen tegen aanbod-politiek?

Veel sociaal-democraten zouden aan mijn lijstje van uitgangspunten iets toevoegen: de nadruk op werkgelegenheid voor laag geschoolden, zo zouden zij opmerken, mag niet leiden tot een eenzijdige benadering. Wil je met een gericht werkgelegenheidsbeleid succes boeken, dan moet er immers - en daarin zou ik hen bijtreden - voldoende druk zitten op de vraag naar arbeid in het algemeen. Daarom is macro-economisch beleid belangrijk. Zoals de Franse, Duitse en Italiaanse en een aantal andere regeringen argumenteren, is er nood aan een coördinatie van het Europese macro-economische beleid, zeker nu we in een muntunie leven. Zij doen daarvoor een beroep op een aantal Keynesiaanse inzichten.

Op dit punt lijken de Britten met hun Derde Weg en vele sociaal-democraten van het vasteland tegenover elkaar te staan. Zeker, woorden kunnen verschillen overdrijven; zo zou je kunnen zeggen dat het Britse begrotingsbeleid voor de volgende drie jaren klassiek anticyclisch is, en in dat opzicht zoals Keynesianen het zouden voorschrijven. Verder ben ik niet bang voor wat verdeeldheid binnen centrum-links: debat is nu eenmaal de essentie van politiek. Wat mij zorgen baart is veeleer dat sommige 'anti-Keynesiaanse' argumenten waarvan men zegt dat ze inspirerend zijn voor de Derde Weg, verhinderen te begrijpen waar het debat eigenlijk om moet gaan.

Het 'einde van het Keynesianisme' is essentieel in Giddens' verklaring van de *behoefte* aan een Derde Weg, zoals hij uitlegt in *Beyond Left and Right*: "Het Keynesianisme werd ineffectief door de gecombineerde en onderling verbonden invloed van de toegenomen globalisering enerzijds en van de transformatie van het alledaagse leven anderzijds. (...) Het Keynesianisme werkte redelijk goed in een wereld van *eenvoudige* modernisering; maar het kon niet overleven in een wereld van *reflexieve* modernisering - een wereld van geïntensifieerde sociale reflexiviteit. Reflexieve burgers, reagerend op een nieuw sociaal universum van wereldwijde onzekerheden, worden zich bewust van de economische stimuli die verondersteld worden hun gedrag te sturen en kunnen deze ondermijnen. Het Keynesianisme, zoals sommige andere vormen van beleid die hebben bijgedragen tot de welvaartsstaat, veronderstelt burgers met een meer stabiele levensstijl dan diegene die eigen is aan een geglobaliseerde wereld met een hoge reflexiviteit." (Giddens, 1994, blz.42).

Omdat Giddens het verband tussen de instabiliteit in de levensstijl en het falen van het Keynesianisme helemaal niet staaft met empirische gegevens, is dit niet veel meer dan een dogmatische bewering. Maar dat is niet het belangrijkste wat ik hier wil zeggen. Mijn punt is het volgende: deze manier van denken ziet de *echte* moeilijkheden over het hoofd die sociaal-democraten in het verleden met Keynesiaans beleid hebben ondervonden, en maakt het moeilijk om vandaag een intelligente en productieve dialoog op gang te brengen met , zeg maar, de Fransen of de Duitsers.

Ik kan hier niet alle argumenten opsommen, maar laat me het als volgt verwoorden. De identificatie van de 'klassieke sociaal-democratie' met 'effectief Keynesianisme' berust op verborgen veronderstellingen, die al te gemakkelijk voor waarheden doorgaan. Ooit, zo wordt aangenomen, leefden wij in een 'gouden tijdperk', toen sociaal-democraten *in alle omstandigheden* de werkloosheid konden bestrijden met een of andere door de regering georganiseerde expansie van de economische vraag. In die gouden tijd was het Keynesianisme, zo opgevat, een probleemloos recept omdat de economieën minder open waren. Natuurlijk klopt dit verhaal niet[2]. In *Crisis and*

Choice in European Social Democracy, beschrijft Scharpf haarfijn een aantal problemen waarvoor Keynesiaans vraagbeleid geen oplossing biedt: stagflatie, d.w.z. de combinatie van economische stagnatie en inflatie die veroorzaakt wordt door kosten-inflatie (zoals na de oliecrisis), is maar één voorbeeld. Om zulke stagflatie aan te pakken was een inkomensbeleid vereist als aanvullend instrument. Daarvoor was een hechte samenwerking nodig tussen regeringen en vakbonden (Scharpf, 1991, blz.25-37). Zelfs met het oog op de stabilisatie van de gewone conjunctuurschommelingen was het succes van het economisch beleid afhankelijk van het overleg tussen vakbonden en werkgevers. Aan zichzelf overgelaten, zijn regeringen onvoldoende gewapend om aan alle economische problemen het hoofd te bieden, zelfs in een gesloten economie.

Ik beklemtoon dit punt, niet omdat de groeiende openheid van onze economieën een onbelangrijk punt zou zijn. Nee, ik doe dat om het bizarre idee uit de wereld te helpen dat 'in het gouden tijdperk' - 'voor de globalisering' zogezegd - de sociaal-democratie in haar strijd tegen de werkloosheid altijd succes boekte met 'vraagstimulering', wat ook het probleem was dat werkloosheid veroorzaakte. Als ik dan terugkeer naar de discussies van vandaag, kan zou ik de werkelijke uitdaging als volgt willen omschrijven: een succesvol macro-economisch beleid - succesvol vanuit sociaal-democratisch standpunt - vereist coördinatie en wederzijds vertrouwen tussen ten minste drie actoren of reeksen actoren: de budgettaire autoriteiten (de regeringen), de monetaire autoriteiten (de centrale banken) en de werkgevers en werknemers, die over loonsverhogingen onderhandelen. Op Europees niveau is het nog veel moeilijker om de nodige coördinatie en het nodige vertrouwen tussen deze actoren tot stand te brengen, want daar zijn veel verschillende en verschillende niveaus van regeringen, niveaus van werkgevers- en werknemersorganisaties, en één monetaire autoriteit. De Fransen hebben, gehoor gevend aan wat Delors sinds jaar en dag bepleit, een project uitgewerkt om dit probleem op te lossen. Zij vatten dat samen met het idee van "een economische regering". Dit idee, waar ook Lafontaine naar verwijst (bv. Lafontaine, 1998, blz.105), houdt in dat door verregaande economische coördinatie tussen de regeringen van de Euro-zone "een economische pool" tot stand zou komen, een referentiepunt voor de Centrale Bank, dat ideaal gesproken aangevuld zou worden met vormen van sociaal overleg op Europees niveau. Dat brengt een ingewikkelde agenda mee, waaraan dan nog specifieke voorstellen voor coördinatie tussen de verschillende Raden van Ministers worden toegevoegd. Ik kan daar in deze bijdrage niet in detail op ingaan, laat staan dat ik de sterkten en zwakten, de kansen en de risiso's die dat meebrengt kan bespreken. Ik wil hier beklemtonen dat dit debat gaat over de architectuur van het sociaal-economische beleid. Het gaat erom de institutionele voorwaarden te scheppen die een goede combinatie van vraag- en aanbodbeleid mogelijk maken, meer in het bijzonder een soepel monetair beleid, zoals Greenspan in de Verenigde Staten gevoerd heeft. Deze aanpak berust weliswaar op Keynesiaanse inzichten, maar er is hier geen sprake van een 'dash for growth', noch van Keynesiaanse 'fine tuning' - wij hebben onderhand geleerd dat dat illusies zijn. Wat wij nodig hebben, institutioneel gesproken, is voldoende vertrouwen en coördinatie tussen de belangrijkste actoren, zodat de Europese Centrale Bank haar monetair beleid kan versoepelen als dat economisch aangewezen is. Een knelpunt voor een dergelijke gecoördineerde aanpak is de indruk dat de rol van het sociale overleg in Europa en de samenhang binnen de sociale organisaties verzwakt zijn. De uitdaging is dan om nieuwe vormen van succesvol nationaal overleg te creëren, en om een

Sommige 'anti-keynesiaanse' argumenten, die inspirerend heten te zijn voor de Derde Weg, verhinderen te begrijpen waar het debat eigenlijk om moet gaan.

Europees model uit te tekenen dat de verscheidenheid aan nationale modellen kan herbergen. Hoewel het optimisme van de wil op dit vlak moet getemperd worden door het pessimisme van het verstand, is er geen reden voor zwartkijkerij wat de toekomst van het sociaal overleg betreft.

Dit zijn belangrijke kwesties voor de toekomst van de Europese sociaal-democratie. Maar het intellectuele kader dat Giddens aanbiedt voor de Derde Weg, biedt geen houvast in dit debat, en dat baart me zorgen. In zekere zin verklaart Giddens zelfs niet geïnteresseerd te zijn. Hij beweert dat de wereld zo ingrijpend is veranderd dat klassieke macroeconomische analyse en sturing *irrelevant* zijn geworden. Dit is niet alleen fout; wie Giddens hierin volgt, sluit zichzelf uit van beslissende discussies binnen de Europese sociaal-democratie, over het beheer van de Euro, de toekomst van het collectieve overleg, de rol van het begrotingsbeleid, de toekomst van het Europese sociaal-economische model tout court. Het feit dat Giddens het corporatisme (d.w.z. georganiseerd sociaal overleg) opnoemt als één van de karakteristieken van de sociaal-democratie, maar het definieert als "de staat die de civiele samenleving domineert" (Giddens, 1998), versterkt deze intellectuele moeilijkheid nog. Crouch (1998) heeft erop gewezen dat dit blijk geeft van weinig inzicht in wat de neo-corporatistische industriële relaties betekenden in de landen waar ze het meest in de praktijk werden gebracht. En het verhindert elke nuttige dialoog over de rol van corporatistische structuren in de hernieuwing van het Europees continentale model.

Wat we nodig hebben, is een openhartige, ondogmatische discussie die ook vertrekt van *feiten*. Een basisgegeven is, bijvoorbeeld, dat de Europese landen geconfronteerd worden met een algehele Europeanisering van hun economieën, veeleer dan met een globalisering (al ontken ik niet dat de globalisering een punt is). De economische realiteit vraagt om Europees economisch bestuur.

Bijna alle sociaal-democraten op het continent voegen voorstellen voor een fiscale coördinatie toe aan deze agenda voor een Europees economisch bestuur. De problematiek van de fiscaliteit is verbonden met de problematiek van de welvaartsstaat. Wil je geleidelijk aan komen tot een alternatieve financiering van de sociale zekerheid - waarbij je bijvoorbeeld het energieverbruik belast om de lasten op arbeid te kunnen verlagen en nieuwe jobs te creëren - dan heb je Europese coördinatie nodig. Als de extreme omzichtigheid waarmee New Labour op dit vlak tewerk gaat van tactische aard is, dan zijn de meningsverschillen over fiscale coördinatie niet fundamenteel en kunnen ze op termijn worden bijgelegd. Maar als de Britse onwilligheid om over een fiscale coördinatie te praten ideologisch verankerd is, dan zou mijn optimisme omtrent een mogelijke convergentie inzake sociale modernisering een flinke knauw krijgen. In dat geval zou het zeer moeilijk, zoniet onmogelijk zijn om te komen tot een gemeenschappelijke Europese aanpak van werkgelegenheid en sociale modernisering die verder gaat dan wat er op de topconferenties van Luxemburg en Cardiff al is bereikt.

Kunnen sociale investeringen sociale uitgaven vervangen?

Het derde 'vaste uitgangspunt' in het lijstje dat ik hoger voorstelde, luidt dat de actieve welvaartsstaat niet alleen 'sociale uitgaven' (voor uitkeringen) moet doen, maar ook 'sociale investeringen' (bv. in opleiding en vorming). De meeste sociaal-democraten zouden er de nadruk op leggen dat de relatie tussen sociale investeringen en sociale uitgaven geen 'of-of'-relatie is: het is 'en-en'. Op dit vlak zijn er toch belangrijke verschillen in klemtoon.

Vaak wordt gesuggereerd dat sociale uitkeringen 'herverdelen', terwijl sociale investeringen met herverdeling niets te maken hebben. Er is een intuïtief en politiek aantrekkelijk argument waarmee je dit onderscheid kan motiveren, nl. dat sociale investeringen iedereen ten goede komen, terwijl uitgaven voor sociale uitkeringen sommige mensen ten goede komen ten koste van anderen; die laatste uitgaven zouden daarom 'herverdelend' zijn en de eerste niet. Al mag dat dan politiek goed uitkomen - omdat 'herverdelen' in de oren van

de middengroepen 'verdacht' klinkt - en vaak correct zijn, toch is het moeilijk vol te houden dat sociale investeringen *nooit* herverdelend werken. Sociaal investeren in mensen is geen 'goedkope optie', zeker niet op korte termijn. En zelfs als sociale investeringen de algemene economische efficiëntie voldoende aanzwengelen om daar macro-economisch gesproken de vruchten van te plukken, dan nog is er geen garantie dat *elke* individuele burger daar per saldo persoonlijk voordeel zal bij hebben. De realiteit is dat zowel een groot deel van de sociale uitgaven als een groot deel van wat wij 'sociale investeringen' noemen, een beroep doen op onze bereidheid om rijkdommen te herverdelen, vaak van makkelijk identificeerbare hoog geschoolde individuen met een hoog inkomen naar makkelijk identificeerbare laag geschoolde individuen met een laag inkomen. Zowel 'sociaal besteden' als 'sociaal investeren' vergen herverdeling, en we moeten vermijden daarin een valse tegenstelling te scheppen.

Zowel 'sociaal besteden' als 'sociaal investeren' vergen herverdeling. Laten we ons daar niet op verkijken.

De idee dat de sociale investeringsstaat de traditionele welvaartsstaat grotendeels kan *vervangen*, is *onrealistisch*, omdat we in een vergrijzende maatschappij leven, waar steeds meer mensen door ouderdom afhankelijk zullen worden van sociale uitkeringen. Daarmee wil ik niet ontkennen dat er een verband bestaat tussen sociale investeringen die het arbeidspotentieel in de samenleving verhogen, enerzijds, en het beheer van de demografische transitie anderzijds. Als je tijdens een periode van veroudering een evenwicht wil behouden tussen het peil van pensioenen en uitkeringen en het peil van de lonen, dan is een hogere werkgelegenheidsgraad nodig. Dat is een punt dat beklemtoond wordt in het Nederlandse debat. Investeringen in opleiding en vorming zijn een instrument om de arbeidsparticipatie te verhogen. Maar wie dit argument hanteert, pleit ervoor om een hoog niveau van sociale uitgaven in stand te houden. Dergelijk pleidooi voor sociale investeringen is géén pleidooi voor een vermindering van de sociale uitgaven!

Belangrijke veranderingen in de wereld maken belangrijke veranderingen in de welvaartsstaten nodig (cf. mijn uitgangspunten 1 en 2). Maar de bewering dat sociale investeringen een aanzienlijke daling van de sociale uitgaven mogelijk maken, weerspiegelt een opvatting die, als ze in de praktijk zou worden gebracht, botte besparingen vereist in de welvaartsvoorzieningen en de sociale zekerheid. Het zou een inbreuk zijn op een herkenbare sociaal-democratische agenda. Dat wil niet zeggen dat wij de structuur van de sociale uitgaven niet kunnen verbeteren, noch dat alle bestaande sociale uitgaven heilig zijn. Maar in het Britse debat over de Derde Weg zijn een aantal forse verklaringen te horen over de 'inefficiëntie' van de sociale uitkeringen, waarin ten onrechte problemen die eigen zijn aan de Britse welvaartsstaat tot algemeen geldende tekortkomingen van alle hedendaagse welvaartsstaten uitgeroepen worden. In Groot-Brittannië is de armoede de laatste 15 jaren niet verminderd, ondanks stijgende sociale uitgaven. Sommige redenen daarvoor zijn intrinsiek verbonden met de structuur van de Britse welvaartsstaat en de Britse arbeidsmarkt. Je kan de Britse ervaring niet begrijpen als een illustratie van een *algemene* 'inefficiëntie' van de sociale uitgaven, waarmee alle hedendaagse welvaartsstaten in dezelfde mate af te rekenen zouden hebben. Dergelijke bewering gooit verschillende dingen op één hoop, en is een slechte basis om onder moderniseringsgezinde sociaal-democraten een vruchtbare dialoog op gang te brengen over de toekomst van het Europese model. Anderzijds zouden de sociaal-democraten van het Europese vasteland begrip moeten opbrengen voor de complexiteit en het verschillende karakter van de sociale problemen waarmee New Labour af te rekenen heeft.

Gemeenschappelijke normatieve vragen

De discussie hierboven geeft aan dat er een

grondige analyse nodig is van de veranderingen in onze economische en sociale omgeving. Een kritisch onderzoek van de feiten maakt vaak duidelijk dat de echte veranderingen minder spectaculair zijn, of minder beslissend, dan radicale veralgemeningen suggereren. Deze waarschuwing geldt niet alleen voor sommige van de beweringen waarbij ik hierboven de nodige vraagtekens heb gezet, maar ook voor sommige van de 'vaste uitgangspunten' die ik in het eerste deel van deze tekst heb vermeld. (De waarheid is dikwijls ingewikkeld en allesbehalve opwindend. Nuances en toetsing aan feiten zijn jammer genoeg niet de stof voor bestsellers.) Dikwijls wordt de essentiële discussie over de toekomst van de sociaal-democratie gesitueerd in de veranderende wereld waarin die sociaal-democratie zich beweegt. Die benadering weerspiegelt echter ook een *a priori* oordeel dat verkeerd zou kunnen zijn. Misschien is het niet zozeer de wereld die we opnieuw moeten bekijken, maar wel ons sociaal-democratisch waardensysteem. Ikzelf ben ervan overtuigd dat sociaal-democraten ertoe bereid moeten zijn de manier te herdenken waarop ze hun basiswaarden - bijvoorbeeld inzake de fundamentele gelijkheid van iedere persoon - in rechtvaardigheidsnormen vertalen, en daarmee bedoel ik: in opvattingen over rechten en plichten en in criteria voor een rechtvaardige verdeling. Die benadering staat haaks op veel van onze discussies over sociaal-democratie of de Derde Weg. In het politieke vertoog worden 'waarden' vaak in zeer algemene termen gedefinieerd. Zeggen dat "onze waarden onveranderd zijn gebleven", maar dat het de wereld is die veranderd is, zodat wij de praktische toepassing van die waarden moeten herbekijken, mag dan politiek en emotioneel comfortabel zijn - wij laten aan onze waarden niet tornen -, maar het is niet het hele verhaal. Hoe *geruststellend dat ook moge klinken, het is* niet noodzakelijk een correcte weergave van wat er in de discussies over sociaal-democratie en de Derde Weg omgaat. Tussen basiswaarden en hun praktische toepassing liggen normen in verband met rechtvaardigheid, d.w.z. normatieve criteria die aangeven wat, ideaal gesproken, een samenleving moet bereiken om een rechtvaardige samenleving te zijn. Als je het op die manier bekijkt, zou het best kunnen zijn dat veel sociaal-democraten nu bezig zijn, niet hun basiswaarden, maar wel hun *rechtvaardigheidsnormen te herzien. A priori* beschouw ik dat niet als een probleem. Misschien moeten wij vastgeroeste ideeën over sociale rechtvaardigheid opnieuw bekijken en waar nodig bijstellen. Daarom ben ik blij dat Blair de discussie rond ideeën en waarden zo belangrijk vindt. Hij legt wel erg de nadruk op het feit dat de sociaal-democratische waarden niet veranderd zijn, maar maakt ondertussen toch duidelijk dat de discussie "over ideeën" gaat (Blair, 1998, blz.1).

Misschien moeten wij vastgeroeste ideeën over sociale rechtvaardigheid opnieuw bekijken en waar nodig bijstellen.

Ik zou graag kort een aantal normatieve kwesties behandelen die versluierd worden door mijn lijstje van uitgangspunten inzake sociaal beleid. Maar eerst moet ik erop wijzen dat het besef dat volledige tewerkstelling niet langer in de traditionele 'mannelijke' betekenis van het woord kan worden begrepen (mijn eerste uitgangspunt), in veel kringen geleid heeft tot een meer fundamentele verschuiving van doelstellingen dan ik in dat eerste uitgangspunt heb aangegeven. Vandaag zijn de beleidsvoerders in hun langetermijndenken minder begaan met werkloosheidscijfers dan wel met *werkgelegenheidsgraden* (de verhouding tussen het aantal werkenden en de bevolking op actieve leeftijd). Dat is een andere doelstelling, zowel in praktische als in meer fundamentele zin. Karakteristiek genoeg zijn regeringen steeds minder geïnteresseerd in het manipuleren van werkloosheidsstatistieken. Ook beschouwen zij het groeiende aantal mensen die werkonbekwaam zijn of in vervroegde pensioneringssystemen zitten, als even problematisch als het aantal werklozen. *Om dat streven naar een hogere werkgelegen-*

heidsgraad te motiveren, verwijzen zij naar de waarde van actieve participatie aan de maatschappij voor iedere burger, en/of naar het idee van de inclusieve samenleving, de samenleving die insluit in plaats van uit te sluiten. Ik wil van deze karakteristieke bekommernis om participatie vertrekken, hoe vaag het idee ook mag gedefinieerd zijn.

Als je stelt dat participatie de norm is die aan de basis ligt van het werkgelegenheidsbeleid, dan rijzen meteen de volgende vragen: participatie aan *wat*, *waarom* is participatie zo belangrijk, en hoe willen we de *kosten en baten* van het streven naar meer participatie verdelen - als wij echt een inclusieve samenleving willen, d.w.z. een samenleving waaraan iedereen deelneemt? Zoals ik eerder zei, blijven deze vragen, en de veronderstelde antwoorden, enigszins verborgen achter de 'vaste uitgangspunten' die je vandaag in zovele sociaal-democratische rapporten terugvindt.

In de praktijk blijkt men zich, als men het heeft over insluiting en participatie, vaak vast te pinnen op een enge definitie van participatie, namelijk participatie aan de arbeidsmarkt. Voor de Labourregering komt het verhogen van de participatie in essentie neer op het verhogen van de participatie aan de privé-sector op de arbeidsmarkt. (Andere Europese regeringen die de nadruk leggen op insluiting betrekken ook de publieke sector bij de werkgelegenheidscreatie). Dit wijst op een moraliteit van "aangemoedigde zelfredzaamheid", d.w.z. een moraliteit die én het belang van zelfredzaamheid beklemtoont, én aangeeft dat het individu door de overheid moet worden ondersteund bij zijn pogingen om door opleiding, vorming, enz., tot zelfredzaamheid te komen. Het idee van zelfredzaamheid heeft, voor een deel toch, een moralistisch (of paternalistisch) bijsmaakje: arbeid staat in deze manier van denken zo centraal, niet alleen omwille van de geldelijke en niet-geldelijke beloning - zelfrespect bijvoorbeeld - voor diegenen die arbeid verrichten, maar ook, zo neem ik aan, omwille van de positieve effecten die arbeid heeft op de manier waarop mensen hun leven structureren en zich in de maatschappij integreren. Een vleugje van dat moralisme in het politieke vertoog - "de overheid weet wat goed is voor u" - stoort mij niet. Maar het kan niet hét argument zijn: ik vind het vooral belangrijk dat we de waarde van zelfrespect en andere 'niet-geldelijke' beloningen voor de individu dat economisch actief is niet veronachtzamen: dit *is* belangrijk en er is niets paternalistisch aan het erkennen van *dat* feit. Arbeidsmarktstudies tonen aan dat veel mensen een geldelijke 'prijs' willen betalen - en bijvoorbeeld genoegen nemen met een kleiner netto inkomen (uit arbeid) dan ze zouden hebben als ze van een uitkering zouden leven - om respect en zelfrespect te verwerven. In zijn pleidooi voor een massaal programma van tewerkstellingssubsidies om het inkomen van mensen met een lage economische productiviteit op te drijven, verwijst de Amerikaanse econoom Phelps expliciet naar het idee dat het verwerven van zelfrespect in een markteconomie voor individuen waardevol, maar ook zeer kostelijk kan zijn (met name in het Angelsaksische model waar er geen of zeer lage minimumlonen zijn): "De beloning in geld voor het *werk* dat kansarmen in de economie steken, is alleen hun *loon*. En de netto beloning die zij voor dat werk krijgen, is alleen het verschil tussen dat loon en de uitkering waarop zij geen aanspraak meer kunnen maken omdat zij werk hebben. Het zelfrespect dat wij verwerven door op eigen benen te staan, niet afhankelijk te zijn van overheid of verwanten, draait om het gevoel dat wat wij voor onszelf en ons gezin hebben verdiend, grotendeels de vrucht is van onze eigen inspanningen. Soms is de netto beloning echter sterk negatief. In dat geval kunnen laag betaalde werknemers met een klein vermogen het gevoel hebben dat zij te arm zijn om het financiële offer te brengen dat nodig is om het met financiële zelfstandigheid verbonden zelfrespect te 'kopen'". (Phelps, 1997, blz.21-22). Met andere woorden, wil een maatschappij werkelijk inclusief zijn, dan moet *iedereen* zich het verwerven van zelfrespect door arbeid financieel kunnen 'veroorloven', zo zegt Phelps.

Als wij menen wat we zeggen, dan is de inclusieve samenleving geen goedkope keuze. Niet alleen vergt ze aanzienlijke investeringen

in vorming en opleiding en massale subsidies om het netto inkomen van werknemers met een lage productiviteit te verhogen, zoals Phelps voorstelt, maar ook, zoals de Nobelprijswinnaar economie Solow (1998) beklemtoont, een effectief aanbod van jobs waarmee mensen aan het economisch leven kunnen participeren. Volgens Solow is de cruciale vraag daarom wie de inclusieve samenleving zal betalen. Solow schrijft dat de Amerikanen zichzelf in het debat over de hervorming van de welvaartsstaat "voor de gek hebben gehouden". Een menselijke manier om "een einde te maken aan de welvaartsstaat zoals we die kennen" (een bekende slogan van Clinton) zal veel kostelijker zijn en veel meer vragen van de overheid dan om het even welke pleitbezorger voor de sociale hervormingen ooit heeft willen toegeven (Solow, 1998, blz.27). Je kan Solows argumentatie nog op een andere manier vertalen, met verwijzing naar een aantal harde feiten. Een hoge werkgelegenheidsgraad is nodig, maar is niet voldoende voor een billijke verdeling van kansen of voor sociale insluiting, zoals blijkt uit een vergelijking van armoedecijfers. De armoede onder de bevolking op actieve leeftijd is in de Verenigde Staten bijna twee keer zo hoog als in Duitsland of Frankrijk, en bijna vier keer zo hoog als in België, zelfs al heeft een veel groter deel van de actieve bevolking in de VS minstens één job. De armoede onder de bevolking op actieve leeftijd blijkt ook breder verspreid te zijn in Australië, Canada en Groot-Brittannië, toch allemaal landen met veel betere werkgelegenheidsstatistieken dan de meeste continentaal-Europese landen (Marx en Verbist, 1997, blz.5; Fig.2 en Tabel 1). Let wel, dit verminderi geenszins de individuele en collectieve waarde van actieve participatie aan de arbeidsmarkt. Deze cijfers trekken alleen in twijfel dat een hoge werkgelegenheidsgraad een voldoende voorwaarde is om iedereen echt op een volwaardige wijze te laten 'participeren'.

Bovendien, als participatie de centrale en overkoepelende waarde is voor sociaal-democraten, dan kan ze niet beperkt blijven tot participatie aan de arbeidsmarkt. Om te beginnen kan actieve participatie aan de maatschappij ook nagestreefd worden door middel van activiteiten buiten de arbeidsmarkt - denk maar aan de rol van ouders in lokale scholen. Zorgtaken in het algemeen moeten worden beschouwd als een waardevolle vorm van participatie aan de maatschappij. Actieve participatie mogelijk maken vereist dat mensen hun werk en hun privé-leven kunnen verzoenen, niet alleen door voldoende professionele kinderopvang, maar ook door flexibele systemen van ouderschapsverlof en loopbaanonderbreking, voor de hele arbeidende bevolking en niet alleen voor een gelukkige minderheid. Zo'n ver doorgedreven opvatting van participatie vereist ambitieuze hervormingen. De Nederlandse sociaal-democraten hebben een voorstel gedaan om een globale 'participatiewet' in hun sociale zekerheidssysteem in te voeren, die een hele waaier aan activiteiten zou beslaan, van opleiding over sollicitatie tot specifiek sociaal nuttig werk buiten de markt (PvdA, 19997, blz.29-30); de Nederlandse regeringscoalitie heeft beloofd dit idee in de praktijk om te zetten door middel van een "kaderwet zorg en verlof". Een nog radicaler voorstel is het participatie-inkomen van Atkinson (Atkinson, 1995, blz.301-303).

Als participatie een overkoepelende waarde is voor sociaal-democraten, dan kan ze niet beperkt blijven tot participatie aan de arbeidsmarkt.

Ik hoop dat deze korte beschouwingen voldoende zijn om aan te tonen dat objectieven als participatie en insluiting onvermijdelijk zowel de herverdelingsidealen als de herverdelingspraktijk hoog op de agenda plaatsen. Niet noodzakelijk omdat we vanuit een egalitaristische overtuiging starten (Phelps zegt uitdrukkelijk dat hij geen egalitarist is), maar omdat er zeer grote lasten en baten moeten worden verdeeld als je participatie en insluiting in de praktijk probeert om te zetten. De sociaal-democratie moet zichzelf de-

finiëren, én door middel van haar herverdelingsideaal, én door middel van haar pragmatische bekwaamheid om een verbond tot stand te brengen tussen "winnaars" en "verliezers", zoals Melkert, de fractieleider van de Nederlandse sociaal-democraten, schrijft in een interessante bijdrage over de toekomst van de sociaal-democratie en de Derde Weg (Melkert, 1998). De sociaal-democratie is een brede kerk, maar ze kan niet bloeien zonder een herkenbare en éénmakende identiteit. Rechtvaardige herverdeling is daarbij een sleutelelement.

Hoe verschillend de nationale achtergronden ook zijn, dit zijn vragen waarmee alle centrum-linkse partijen van Europa geconfronteerd worden. Met betrekking tot deze kwesties is er nog een andere normatief onderzoek dat de partijen van centrum-links wacht: een onderzoek van onze opvattingen over burgerschap en verantwoordelijkheid. Ik kan dit hier niet uitvoerig behandelen. Om u even een voorsmaakje te geven, zet ik twee theoretische interpretaties van één en hetzelfde praktische programma, de New Deal van de Britse regering, naast elkaar en ga ik kort na wat wij uit die verschillende interpretaties kunnen leren.

De socioloog Crouch (1998) vindt de New Deal een interessante mengeling van neo-liberalisme en sociaal-democratie. Neo-liberaal zijn de "stok-achter-de-deur"-elementen: het beperken van de sociale uitkeringen in de tijd en het versterken van prikkels om werk te aanvaarden. De New Deal is echter ook zeer sterk sociaal-democratisch geïnspireerd: de overheid investeert in kinderopvang, opleiding en vorming, en in gesubsidieerde vormen van werk om de toegang tot de arbeidsmarkt te vergemakkelijken. Volgens Crouch toont dit voorbeeld aan dat er - voor de socioloog - geen Derde Weg-concept nodig is om het Britse beleid te begrijpen. Tegenover het standpunt van Crouch staat dat van Plant, die beweert dat de New Deal niet alleen blijk geeft van "een opvatting die totaal verschilt van die van de sociaal-democratie, ten minste in zijn Britse vorm van omstreeks de jaren vijftig, maar ook een rol inhoudt voor de staat, voor de bureaucratie en voor de belastingdoelstellingen die onmogelijk te rechtvaardigen is met neo-liberale argumenten." De sociale hervorming van New Labour is een "echt alternatief" voor zowel de eerste (neo-liberale) weg, als voor de tweede (sociaal-democratische) weg. Waar het volgens Plant om gaat is iets wat men "aanbod-burgerschap" zou kunnen noemen: "(I)n een geglobaliseerde markt kan er geen rijke en groeiende vorm van status-burgerschap zijn; daarmee bedoel ik: een aantal goederen die aan de burger toekomen als een recht, los van de markt. Het aanbod-burgerschap legt er integendeel de nadruk op dat burgerschap een *verwezenlijking* is, veeleer dan een *status*, dat burgerschap binnen bereik komt door te participeren op de arbeidsmarkt en de beloning daarvoor te oogsten. Investeren in opleiding zorgt voor (een deel van) de gelijke kansen waar iedere burger in deze nieuwe economische context recht op heeft". Toch heeft deze opvatting volgens Plant meer met sociaal-democratie te maken dan met neo-liberalisme. Wel verschilt ze van de sociaal-democratie in een ander opzicht: "(D)e vraag of de positie van de armste groepen met een voor de arbeidsmarkt bruikbare scholing zal verbeteren ten opzichte van de rijke, zal, voor zover ik dat zie, door de markt worden bepaald. Ofwel zal die scholing de armste groepen in staat stellen om hun positie op de markt te verbeteren, ofwel niet. Sociaal-democraten echter willen dat de overheid met haar beleid rechtstreeks op die positie ingrijpt, zij willen niet dat dat aan de markt wordt overgelaten." (Plant, 1998, blz.9-10). Als je Labours *feitelijke* beleid neemt, dan overdrijft Plant dat laatste argument een beetje. De omvorming van de Family Credit tot de Working Families Tax Credit, die de Britse regering nu doorvoert, zal immers de resultaten van de beloningsstructuur van de markt voor zowat een vijfde van de Britse gezinnen min of meer ingrijpend wijzigen. De toegenomen uitgaven die het gevolg zijn van de grotere generositeit van het nieuwe stelsel blijken bovendien, bij nader toezien, weinig 'arbeidsprikkel' in te houden voor de meeste gezinnen met een laag inkomen. De officieel geplande meeruit-

gaven zullen naar mensen gaan waarvan men verwacht dat ze dezelfde job zullen blijven doen tegen hetzelfde loon als tevoren - maar ze zullen netto meer koopkracht hebben (Meadows, 1998, blz.76). Met andere woorden, de Britse regering verkoopt een herverdelend programma onder de vlag van 'incentives'. Toch vind ik dat Plant een punt heeft als hij beweert dat het om een ideeëncluster gaat, waarvan de afzonderlijke delen niet zomaar als klassiek sociaal-democratisch of neoliberaal kunnen worden betiteld. Achter de New Deal zit in de eerste plaats, expliciet, de algemene notie van "wederkerigheid" of "geen rechten zonder plichten"; in de tweede plaats, en meer impliciet, wordt veel belang gehecht aan het participeren aan marktruil en aan marktbeloning als het instrument van die wederkerigheid. In een zekere zin hebben Crouch en Plant allebei gelijk. Als marktruil het *enige* instrument is van wederkerigheid in verhoudingen tussen mensen, dan kunnen de verplichte aspecten van de New Deal beschouwd worden als liberalisme tout court, zoals Crouch zegt. Verplichting als onderdeel van een actief arbeidsmarktbeleid brengt marktdiscipline mee en versterkt op die manier het "verhandelbaar" worden van sociale relaties op de arbeidsmarkt, om in de terminologie van Esping-Andersen te spreken. Als je echter de onderliggende ideeën, zoals Plant ze presenteert, uit elkaar haalt, zou je kunnen zeggen dat wij hier te maken hebben met, ten eerste, een nieuw concept van sociaaldemocratie, dat gevoelig is voor verantwoordelijkheid, en ten tweede, een verenging van de idee van persoonlijke verantwoordelijkheid tot het oogsten van de beloning die op de markt tot stand komt. Het eerste idee lijkt mij veelbelovend. Het tweede baart mij zorgen, als het zonder correctie wordt doorgezet.

Wij hebben goede redenen om een meer verantwoordelijkheidsgevoelige opvatting van sociaal-democratie te ontwikkelen. Meer dan in het verleden heeft de sociaal-democratie vandaag nood aan een moreel programma, wil zij niet de gijzelaar wil worden van de natuurlijke neiging naar conservatisme van een "welvarende meerderheid", of verworden tot de verdediger van enge groepsbelangen. Ik ben ervan overtuigd dat een moreel programma moet opgebouwd worden rond een ethiek van de verantwoordelijkheid (Vandenbroucke, 1990). Weliswaar duikt persoonlijke verantwoordelijkheid als thema regelmatig op in het sociaal-democratische vertoog van de afgelopen eeuw. Soms speelde het zelfs een belangrijke rol. Toch zou het onoprecht zijn nu te beweren dat het steeds een vooraanstaand thema is geweest in ons denken. Blair heeft gelijk als hij zegt: "Tijdens de laatste decennia zijn verantwoordelijkheid en plicht het terrein van rechts geweest. (...) het is onvergeeflijk dat ze dat ooit geworden zijn, want het waren sterke krachten in de groei van de arbeidersbeweging in Groot-Brittannië en daarbuiten." (Blair, 1998, blz.4). Volgens mij zijn er vier kenmerken die een verantwoordelijkheidsgevoelige opvatting van sociaal-democratie onderscheiden van een door de markt gedomineerde opvatting van verantwoordelijkheid. Ten eerste, in een verantwoordelijkheidsgevoelige opvatting van sociaal-democratie effent de regering niet alleen het speelveld en helpt ze de spelers en rust ze hen uit om de confrontatie met de markt aan te gaan. Ze is er bovendien toe bereid het resultaat van de beloningsstructuur van de markt door belastingen en subsidies in de richting van een grotere gelijkheid te sturen, als de verschillen in beloning *geen* juiste weerspiegeling zijn van persoonlijke verantwoordelijkheid en inspanningen. Ten tweede, in een verantwoordelijkheidsgevoelige opvatting van sociaaldemocratie beschouwt de regering het als een deel van haar verantwoordelijkheid ervoor te zorgen dat er zich voldoende kansen voordoen voor deelname aan de arbeidsmarkt. Ten derde, een verantwoordelijkheidsgevoelige opvatting van sociaal-democratie gaat ervan uit dat burgers sociale verantwoordelijkheid opnemen door verschillende vormen van partici-

Wij moeten een meer verantwoordelijkheidsgevoelige opvatting van sociaal-democratie ontwikkelen.

patie, niet alleen op de arbeidsmarkt, maar ook door zorgtaken en andere sociale activiteiten die de markt niet beloont. Ten vierde, "naast de gemakkelijke retoriek met betrekking tot de morele verantwoordelijkheden van de armen en de machtelozen moet er een moeilijker retoriek met betrekking tot de sociale plichten van de rijken en machtigen staan", zoals Labour-volksvertegenwoordiger Wright schrijft (1996, blz.147)[3].

Eerder al betoogde ik dat de doelstellingen participatie en insluiting onvermijdelijk zowel de herverdelingsidealen als een herverdelingsbeleid hoog op de agenda plaatsen - *hoewel dat niet de termen zijn waarin, bijvoorbeeld*, New Labour het publieke debat voert. Keuzes inzake herverdeling hangen onverbrekelijk samen met opvattingen over gelijkheid: herverdelen doe je immers omdat je vindt dat een bepaalde sociale verdeling onaanvaardbare ongelijkheden meebrengt. Welke eisen stelt een sociaal-democratisch gelijkheidsideaal? Een aantal ideeën die in het spoor van Rawls, Sen en anderen ontwikkeld werden in de Angelsaksische politieke filosofie van de laatste twintig jaar (meestal onder de noemer 'egalitarian justice', d.w.z. egalitaristische rechtvaardigheidstheorieën) zijn in dit opzicht zeer relevant, omdat ze de mogelijkheid bieden een echt sociaal-democratische, verantwoordelijkheidsgevoelige opvatting van gelijkheid uit te werken. De nauwe band tussen 'gelijkheidsdenken' en 'verantwoordelijkheidsdenken' is *één van de belangrijke punten waarrond in dit* filosofisch domein veel discussie is gevoerd, o.a. door Dworkin, Cohen, Arneson, Roemer, Kolm, Barry... Een belangrijke kwestie is b.v. de vraag of het feit dat je talenten hebt meegekregen, door geboorte of afkomst, inhoudt dat je de beloning voor het gebruik van die talenten op de markt "verdient". Op het eerste gezicht zou je kunnen denken dat dergelijke abstracte discussies over "talenten" veraf staan van de echte wereld. Veel mensen zouden tegen zulke theoretische bekommernissen inbrengen dat individuele talenten niet van doorslaggevend belang zijn bij het bepalen van de inkomensverdeling. En bekeken vanuit het traditionele standpunt van de linkerzijde, waarin de verdeling van de materiële productiemiddelen wordt beklemtoond, is het centraal stellen van menselijk kapitaal een radicale verandering van perspectief. Voor mij echter zijn deze discussies over de betekenis en gevolgen van verschillen in menselijk kapitaal van cruciaal belang. Zij houden verband met wat veel moderne sociaal-democraten *beschouwen als dé sociale kwestie in heden*daagse samenlevingen (bv. Strauss-Kahn, 1998, blz.68ff.).

Le Grand omschrijft een kernidee van de moderne egalitaristische filosofie als volgt: of we een bepaalde sociale verdeling als 'gelijk' of 'ongelijk' bechouwen, hangt af van de mate waarin wij die verdeling zien als het resultaat van individuele keuze. Als iemand door toedoen van zijn eigen keuze minder krijgt dan een ander, dan wordt het verschil niet als een ongelijkheid beschouwd; als dat verschil er komt buiten de wil van dat eerste individu om, dan is het wel een ongelijkheid. (Le Grand, 1991, blz.87). Zo opgevat is gelijkheid *geen* eenvormigheid, bijvoorbeeld eenvormigheid van inkomen, onafhankelijk van de persoonlijke keuze en persoonlijke inspanningen van mensen (om de eenvoudige reden dat dergelijke eenvormigheid een *on*gelijkheid in sociale voordelen zou meebrengen). Toch is het een *veeleisender begrip dan "gelijkheid van kan*sen", zoals dat meestal wordt begrepen: de keuzemogelijkheden van individuen worden niet alleen bepaald door de sociale hinderpalen waarmee zij worden geconfronteerd, maar ook door hun oorspronkelijke vermogen en talenten, met inbegrip van hun natuurlijke aanleg en de middelen die zij hebben verworven door erfenissen, giften, familiale achtergrond, opvoeding voor hun meerderjarigheid,

Opvattingen over verantwoordelijkheid bepalen wat wij een eerlijke verdeling van lasten en baten vinden en zijn dus de grondslag van ons denken over de welvaartsstaat.

enz. Gelijkheid in keuzemogelijkheiden tot stand brengen betekent vaak dat men diegenen die door het lot minder goed bedeeld zijn, moet bevoordelen: voor de wijze waarop het lot de kansen aan de start verdeeld heeft, is men immers niet persoonlijk verantwoordelijk, voor sommige keuzes die men later maakt wèl (cf. Le Grand, 1991, blz.91-92). Persoonlijke verantwoordelijkheid, gebaseerd op keuze, is bijgevolg een sleutelconcept in de moderne egalitaristische filosofie. Opvattingen over verantwoordelijkheid bepalen wat wij een "eerlijke verdeling van lasten en baten" vinden, en zijn dus de grondslag van ons denken over de welvaartsstaat (veel meer dan, bijvoorbeeld, een beroep op de universaliteit *of* selectiviteit *op zich*, zoals ik eerder heb geargumenteerd).

Persoonlijke vaardigheden zijn het resultaat van een combinatie van individuele talenten en inspanningen om die talenten te ontwikkelen. Bijgevolg is de marktwaarde van je vaardigheden het resultaat van een combinatie van toeval en keuze: (i) *toeval*, eerst en vooral m.b.t. je oorspronkelijke talenten, die bepaald worden door de genetische aanleg waarmee je geboren wordt en je vroege vorming, tijdens dewelke je zelf geen keuzen hebt gemaakt; en ten tweede m.b.t. de markt die er is voor je vaardigheden; (ii) *persoonlijke keuze*, met betrekking tot het soort vaardigheden die je op basis van je talenten ontwikkelt en de inspanningen die je daarvoor doet. Hoe we gelukkig toeval (of tegenslag) moeten onderscheiden van keuze is een steeds weerkerende vraag in de moderne egalitaristische filosofie. Dat deze benadering moeilijke vragen oplevert, betekent nog niet dat je ze zomaar kan wegmoffelen. Politieke discussies over de relevantie van persoonlijke vaardigheden en over de mate waarin individuen verantwoordelijk zijn voor de bekwaamheden die ze ontwikkelen en voor de positie die ze daardoor op de arbeidsmarkt innemen, veronderstellen een fundamentele ethische discussie over talent, keuze en 'verdiend loon', die kenmerkend is voor het moderne gelijkheidsdenken (cf. Cohen, 1989, White, 1997; White, 1998, blz.25-26).

Ons geloof in een 'socialistische theorie' zijn we kwijt. Maar dat betekent nog niet dat er armoede is aan intellectuele bronnen. Die zijn er in overvloed. Het komt er nu op aan bruggen te bouwen tussen theorie en praktijk.

Armoede aan theorie?

Sociaal-democratische actie heeft nood aan een moreel programma gevoed door empirische theorie (Wright, 1996, blz.51). Nadat hij het langetermijnplaatje van de sociaal-democratische convergentie heeft getekend, sluit Donald Sassoon af met enkele pessimistische bedenkingen, waarvan hij er één bestempelt als "de armoede aan theorie": "Een ander negatief aspect van de convergentie is het einde, in de praktijk, van een intellectueel kader dat de partijen van de linkerzijde kan gidsen of inspireren. De Europese linkerzijde kan niet langer bouwen op theoretische instrumenten - zoals het Marxisme of het Keynesianisme - om een uitweg te vinden uit de huidige impasse. De schuld daarvoor ligt niet bij de politici, maar bij de intelligentsia." (Sassoon, 1998, blz.96). Uiteraard pleit Sassoon niet voor een terugkeer naar het Marxisme of Keynesianisme. Toch heb ik zo mijn twijfels of verwijzen naar het Marxisme of Keynesianisme de beste manier is om de huidige intellectuele uitdaging te schetsen. Inderdaad, ooit was de idee populair dat sociaal-democratische actie gebaseerd kon en moest zijn op een op zichzelf staande wetenschappelijke theorie, die duidelijk gescheiden was van de "burgerlijke" wetenschap. En het kan best dat sommige sociaal-democraten na het Marxisme het Keynesianisme aan hun hart hebben gedrukt alsof het een nieuwe sociaal-democratische *passepartout* was, in die mate zelfs dat elke kritiek of nuance op het traditionele Keynesianisme beschouwd werd als "neo-liberaal". Als dat zo was, dan was men gewoon fout. Dat wij ons

geloof in een afzonderlijk, op zichzelf staande socialistische theorie hebben laten varen, betekent dat dat wij, vandaag, intellectuele bronnen ontberen? Helemaal niet. De intellectuele bronnen die nodig zijn om zowel het morele programma als de empirische theorie waar sociaal-democraten nood aan hebben, te ontwikkelen, liggen voor het grijpen in de hedendaagse politieke filosofie en in de sociale, economische en politieke theorie. Zij zijn niet beschikbaar in de vorm van een afgewerkt, samenhangend programma. Als we er gebruik willen van maken, dan zullen we moeten proberen complexe en tegenstrijdige argumenten en feiten te vatten. Bruggen bouwen tussen theorie en praktijk is een moeilijke oefening. En pogingen daartoe zijn niet gediend met de verregaande veralgemeningen die al te vaak onze debatten domineren, met de "gladde retoriek die diegenen aanspreekt die gesofisticeerd willen overkomen, zonder hard te moeten nadenken" (Krugman, 1996, blz.ix). De intellectuele uitdaging , vandaag, is de retoriek - met betrekking tot uiteenlopende onderwerpen als "globalisering", "het einde van het Keynesianisme", "het einde van de welvaartsstaat zoals wij die kennen" of "de op til zijnde crisis van het kapitalisme" - te confronteren met helder denken en harde feiten. De uitdaging is ook, op een kritische en constructieve manier, onze eigen kernideeën te herdenken. De intellectuele hulpmiddelen die daarvoor nodig zijn, zijn in overvloed aanwezig. Sociaal-democraten hebben vandaag geen tekort aan intellectuele bronnen, en nog minder aan politieke macht. Ik zie maar twee factoren die onze gemeenschappelijke actie zouden kunnen belemmeren: een gebrek aan open gedachtenwisseling over de nationale grenzen heen, en een tegenzin om een grondig debat te voeren over ideeën. Nooit hebben wij minder excuses gehad voor falen, op om het even welk van deze punten.

Noten

1/ Dit is een enigszins ingekorte vertaling van een lezing voor een overwegend Amerikaans en Brits publiek, 13 november 1998, Harvard.

2/ Dit lijkt misschien een nogal krasse bewering. Ik ga hier dieper op in (en op Giddens' verhaal) in Vandenbroucke (1998).

3/ Voor een formeel onderzoek van de samenhang tussen "verantwoordelijkheid, gelijkheid, financiële prikkels", zie Vandenbroucke (1999).

Bibliografie

- Atkinson Anthony B. (1995), *Incomes and the Welfare State*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Blair Tony (1998), *The Third Way. New Politics for the New Century*, Fabian Pamphlet 588, Fabian Society.
- Cohen Gerald A. (1989), "On the Currency of Egalitarian Justice", *Ethics* 99, pp.912-944.
- Commission on Social Justice (1994), *Social Justice. Strategies for National Renewal*, Vintage, London.
- Crouch Colin (1998), *A Third Way in Industrial Relations?* Paper presented at the conference "Labour in Governement: the Third Way and the Future of Social Democracy"; Minda de Gunzburg Centre for European Studies, Harvard University, November 13-15, 1998.
- Delors Jacques (1997), *Réflexions et propositions pour un nouveau modèle de développement*, May, Party of European Socialists, mimeo.
- Giddens Anthony (1994), *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*, Polity Press, Cambridge.
- Giddens Anthony (1998), "After the left's paralysis", *The New Statesman*, 1 May, pp.18-21.
- Krugman Paul (1996), Pop Internationalism, MIT Press, Cambridge Mass.
- Lafontaine Oskar and Müller Christa (1998), *Keine Angst vor der Globalisierung. Wohlstand und Arbeit für alle*, Dietz, Bonn.
- Le Grand Julian (1991), *Equity and Choice. An Essay in Economics and Applied Philosophy*, Harper Collins Academic, London.
- Marx Ive and Verbist Gerre (1997), *Low-paid work, the household income package and poverty*, paper presented at the LOWER Conference, 12-13 December, London.
- Meadows Pamela (1998), "Recent shifts in wage inequality and the wage returns to education in Britain", *National Institute Economic Review*, no.166, October, pp.74-77.
- Melkert Ad (1998), "Over de sociaal-democratie in Europa", *Socialisme & Democratie*, Vol.55, No.10, pp.419-425.
- Phelps Edmund S. (1997), *Rewarding Work.*

How to Restore Participation and Self-Support to Free Enterprise, Harvard University Press, Cambridge Mass.

- Plant Raymond (1998), *The Third Way*, Friedrich-Ebert-Stiftung Working Papers 5/98, September.
- PvdA (1997), *Sociale Zekerheid bij de Tijd. Op weg naar het Congres van 14 en 15 februari* 1997.
- Sassoon Donald (1998), "Fin-de-Siècle Socialism: The United, Modest Left", *New Left Review*, No.227, January/February, pp.88-96.
- Scharpf Fritz W. (1991), *Crisis and Choice in European Social Democracy*, Cornell University Press, Ithaca (translated from German edition 1987).
- Solow Robert M. (1998), "Guess Who Pays for Workfare?", *New York Review of Books*, 5 November, pp.27-37.
- Strauss-Kahn Dominique (1998), in Action pour le Renouveau Socialiste, *Quelle Gauche pour le XXIe siècle?*, October, Paris.
- Vandenbroucke Frank (1990), *Over Dromen en Mensen*, Davidsfonds, Leuven.
- Vandenbroucke Frank (1998), *Globalization, Inequality, and Social Democracy*, in Kandel Johannes and Cuperus René, European Social Democracy. Transformation in Progress. Wiardi Beckman Stichting and Friedrich-Ebert-Stiftung, Amsterdam, 1998.
- Vandenbroucke Frank (1999), *Social Justice and Individual Ethics in an Open Society. Equality, Responsibility, and Incentives*, manuscript submitted for D. Phil. Thesis, Oxford.
- White Stuart (1997), "What do Egalitarians Want?, in Jane Franklin (ed.) *Equality*, IPPR, London, pp.59-82.
- White Stuart (1998), "Interpreting the 'third way'. Not one road, but many", *Renewal*, Vol.6, No.2, Spring, pp.17-30.
- Wright Tony (1996), *Socialisms. Old and New*, Routledge, London.
- Zukunftskommission der Friedrich-Ebert-Stiftung (1998), *Wirtschaftliche Leistungsfähigkeit, sozialer Zusammenhalt, ökologische Nachhaltigkeit. Drei Ziele - ein Weg*, Dietz, Bonn.